

MIHO BARADA

NOTAE EPIGRAPHICAE

Arheologija je vrlo složena nauka. Jedna od glavnih njenih pomoćnih nauka je i epigrafija ili nauka o pismu sačuvanom na kamenu, kovini, glini i sličnim predmetima. U ovim recima osvrnut ću se na dva epigrafska spomenika, objelodanjena u novije vrijeme; na prvi radi njegove paleografske važnosti, a na drugi radi sadržaja.

I.

Dimitrije Sergejevskij¹ objelodanio je natpis sa zemljane boce, nađene na Debelom brdu kod Sarajeva. Na dnu te boce urezan je natpis od pet redaka »u minuskulnom kursivu«. Pisac taj natpis čita i transkribira:

EGO IVSTVS
OLARIUS ET
MANVS MEAS
RVGETVS ET FE
TETVS

Radi se o natpisu pisanom »minuskulnim kursivom«, bolje rimskim minuskulnim kursivom, jer minuskulni kursiv može biti i beneventana, karolina, gotica i t. d. Ne znam, zašto ga je pisac transkribirao sa kapitalom, pogotovu, zašto mu je $u = V$? Ja bih ga pak ovako transkribirao:

Ego Justus
olarius et
manus meas
rugetus et pe
tetus

Ako se usporede obje transkripcije, jedina je razlika u zadnjoj riječi, koju Sergejevskij čita: »fetetus«, a ja »petetus«. Doduše u rimskoj kursivnoj mi-

¹ Glasnik zem. muzeja u Sarajevu, NS sv. II, 1947, str. 39-40.

nuskuli lako se mogu međusobno zamijeniti *f* i *p*. Razlika između ta dva slova sastoji se u tome, da *f*, kojega se ductus sastoji iz tri poteza, ima često treći vrlo malen, tako da je površno gledajući nezamjetljiv. Ductus pak od *p* uvijek je u dva poteza. K tomu treći potez od *f*, redovito se, kad god može, spaja s prvim potezom duktusa idućeg slova te nastaje ligatura. Naprotiv *p*, kojega se ductus sastoji od dva poteza, i to duge crte prema dolje i polukruga prema toj crti, nikada se ne spaja sa idućim slovom. Na fotografiji, što ju je donio Sergejevskij,² u predzadnjem slovu 4. retka, ne vidim ni najmanjega traga trećoj crti, nego čisto *p* u malo prije opisana dva poteza; k tome, iza toga *f* slijedi *e*, a u rim. kur. minuskuli *f + e*, redovito tvore ligaturu, koje tu nema, zato se tu i ne radi o *f*, nego o *p*, pa čitam *petetus*.

Dodao bih nešto i o sadržaju tog natpisa. Sergejevskij priznaje teškoću pri određivanju sadržaja tog natpisa, osobito riječi »manus meas«, dodavši: »Inače opšti smisao natpisa je razumljiv: Ja sam pravi lončar, a moje su ruke prljave a plodne.« Sa takvim sadržajem ja se ne bih složio. U prvom redu ono »Iustus«, koje je pravilno napisano sa I-longa, ne bih nikako preveo sa pridjevom »pravi«, nego sa vlastitim imenom »Justus«. *Rugetus*, jer se radi o vulgarnoj latinštini, stoji mjesto *rogatus*, tako da se kratko *o* pretvorilo u *y*, dok *a* u *e* i mjesto *rogatus* nalazi se vulgarno *rugetus*. Slično u idućoj riječi, mjesto klas. *petitus* nalazi se *petetus*. Po ovom prijevodu natpisa sadržajno razlikovati će se od onoga, kojega je Sergejevskij donio. Prijevod je jednostavan, jedino što nije zabilježen glagol (misi, posui, admovi i sl.) na kraju, što nije neobično u rimskoj epigrafici. Prijevod bi bio: Ja Justo, lončar, i ruke sam moje pozvan i zamoljen« sc. stavio, ili latio sam se ovog posla.

Što se inače tiče paleografske strane, natpis je izrađen po svim pravilima rimske kursivne minuskule, bilo s obzirom na ductus pojedinih slova, ligature i sve druge. Budući da su kod nas dosada nađeni rijetki primjerci te vrsti pisma, ovaj natpis sa dna gornje boce može da služi kao školski primjer bilo epigrafski bilo paleografski tog pisma. Lončar pak Justo, koji je, kako se iz natpisa može zaključivati, sam urezao taj natpis, poznavao je vrlo dobro sva pravila savremenog rimskog pisanja, kojim se eto pisalo i u Bosni.

U natpisu nema posebnih oznaka, po kojima bi se dalo potanje odrediti vrijeme gornjeg natpisa, ali po *conspectus generalis*, radije bih ga stavio u VI. nego u IV. st.

II.

C. Fisković³ iznio je mnoge nove arheološko-umjetničke podatke o inače u stručnoj literaturi poznatoj crkvi sv. Nikole u splitskom Velom Varošu. Pisac je glavnu pažnju posvetio arhitektonsko-umjetničkoj strani, dok u dva natpisa nije dublje zašao. Zato ću se na ta dva natpisa sa te crkvice ovdje osvrnuti.

² n. m. Fotografija na tabli sl. 19, a sama boca čuva se u istom Muzeju inv. br. 21728.

³ *Historijski zbornik*, II. 1-4, Zagreb 1949, 211-220.

... Prvi je na nadvratniku ulaznih vratiju, koji pisac čita:

STATVIT HOC TEMPLVM XPI DE MUNERE CELSUM
ILLUSTRIS CLARVS DNO DONANTE IOHANNES
CONIVGE CUM TICHIA PRIMAM POST ALTERA DUCTA
SCRIPTA SIT LAVS RARA ... IESERENA HIS REQEM POSCAT PLEBIS
I ... OSC ...

To čitanje ne mogu potanje epigrafski kontrolirati, jer pisac ne donosi sliku. Ipak u r. 1 nad XPI = Christi morala je stajati crtica; u 4. r., ako poslije RARA fali malo slova, kako je pisac označio, ja bih ispunio RARA AT-QUE SERENA; u istom r. ne može stajati REQEM, jer je donji krivudasti potez od Q bio prekriven ravnom crticom ¶ = qui, RE ¶ EM = requiem. Sve ovo mogu biti i tiskarske pogreške ili se kamen odrunio, pa je sve sporedno. Ali prijevod samog natpisa, i ako je važan za povjesničara, lingvistu, a i svakoga drugoga, pisac ne donosi, nego piše: »ali mu je sadržaj jasan«. Međutim, kako ću poslije pokazati, ovaj je natpis sadržajno u vezi sa drugim natpisom, pa radi sadržaja drugoga natpisa pisac je morao donijeti i prijevod ovoga prvoga. Samom pak sadržaju tog natpisa nikako ne odgovara ono, što pisac piše: »Čist narodni oblik tog imena žene, – Ticha – čiji je muž Johannes – nazvan u natpisu »illustris et clarus dominus«. Pustivši po strani, da li je Tiha »čist narodni oblik«, jer može da potječe i iz grčkoga τύχη = fortuna, sreća, pogotovu, kad se radi o Splitu iz vremena još jakog bizantskog utjecaja, ali »illustris et clarus dominus« ni stvarno ni sadržajno natpis nema. U r. 2. stoji: illustris, clarus, domino donante, Johannes«, što treba poredati »illustris, clarus Johannes, domino donante« i prijevod bi natpisa bio:

Pomoću Kristovom sagradi ovaj uzvišeni hram,
darom gospodnjim znameniti, slavni Ivan
sa ženom Tihom, koju drugu poslije prve oženi.
Neka je zapisana slava izvrsna ...

Nastavak prijevoda bilo bi nagađanje, i u to ne ulazim. Pogotovu, jer ono, što je povjesničaru potrebno, to imamo, a to je, da je Ivan sa drugom ženom Tihom sagradio crkvicu sv. Nikole.

Uz ovaj već i prije poznati natpis sa nadvratnika Fisković je otkrio dosad nepoznati septum iste crkvice sa posebnim natpisom. Sa sadržajem ovoga natpisa, kako je u članku iznesen, ne bih se složio, i ja bih ga po fotografiji ovako čitao:

† HANC DOMV̄ VT IN SUPERIORI LIMINE HABETUR IOHS CV
SECVNDIA VXORE C̄ QVESTV PRI ...

Hanc domum, ut in superiori limine habetur, Johannes cum secunda uxore, conquestu pri ...

Povezanost između natpisa sa nadvratnika i ovoga sa septuma jasna je. Tako riječi: »ut in superiori limine habetur« odnose se na ono, što piše na nadvratniku (superiori limine), da je Ivan sa drugom ženom Tihom sagradio crkvu; na nadvratniku »primam post altera ducta«, a na septumu »cum se-

cunda uxore«. Tad slijedi $\overline{CQVESTVPRI}$... Na septumu u natpisu riječi nisu međusobno odijeljene i posao je epigrafa, da ih prema smislu odijeli. Fisko-
vić donosi čitanje: »cum que stupri«, što epigrafski i sadržajno treba odbaci-
citi. U prvom redu *C* sa crticom poviše označuje uvijek *con*, a nikada *cum*,
pogotovu kad u istom natpisu postoji dvaput $\overline{CV} = cum$; k tome poslije *cum*
u čitanom smislu ne bi nikako stajalo *que*. Zato tu ja čitam *conquestu* = te-
čenjem, zaradom, dobitkom. Sličan slučaj upotrebe riječi *conquestus* postoji
i u gotovo savremenom zavještaju Petra Crnoga, koji god. 1080. pri posve-
ćenju crkve sv. Petra u Selu (Jesenice-Poljica) kaže:⁴ »Petrus ego Cerni...
una cum domina Ana mea coniuge ... iniuimus consilium, quatinus de nostro
proprio *conquestu* ...« sagrađe i obdare crkvu sv. Petra u Selu. Zato u natpisu
septuma mora se čitati »*conquestu*«. Uza sve to, jer je poslije toga natpis
krnj, sadržaj nije baš određen. Postoje dvije mogućnosti prema tome, da li
se zarez stavi poslije ili ispred *conquestu*. Ako se stavi poslije *conquestu*,
tad bi se ta riječ odnosila na Ivana i njegovu drugu ženu Tihu, t. j. da su
crkvu sagrađiti tečevinom njih dvojega. Naprotiv, ako se zarez stavi ispred
conquestu i iduće *PRI* dopuni sa *pri(me)* t. j. *uxoris*, sadržaj bi bio, da je
Ivan sa drugom ženom Tihom crkvicu sagrađio, ali od imovine prve njegove
žene. Ova posljednja varijanta je vjerojatnija. Za to govori činjenica, što
Ivan u oba natpisa ističe, da mu je Tiha druga žena; a jer u prvom natpisu
uz tu drugu povezuje i prvu (post primam), to je vjerojatno i na septumu
jednako bilo izraženo u onom *pri(me)*. Uprav to isticanje druge žene uz prvu,
govori za činjenicu, da je i prva imala udjela u gradnji crkve, makar već
bila mrtva; (sed morte preventa) inače ne bi je uopće spominjao.

Prijevod natpisa sa septuma bio bi: Ovu crkvu, kako na gornjem pragu
piše, Ivan sa drugom ženom, ali imovinom prve, koju smrt preteče ... (sa-
gradi ili nešto slična).

Slova su natpisa septuma rustična kapitala, samo je *q* minuskulno. *C* je
kvadratičnog oblika, kakovo nalazimo u našim natpisima od IX. st. pa eto
do početka XII. Upadna je ligatura *tu* u *conquestu*; kraćenice su sasvim
pravilno upotrebljene, kao *Johs* = *Johannes*, crtica poviše \bar{u} = *um* u *domum*
i dva *cum*, tačka poslije *B.* = *bus* u *sororibus* i crtica poviše *c* za *con*.

Oba natpisa sv. Nikole također su i važan podatak za ekonomsko-društvenu
sliku Splita na početku XII. st. Fundator Ivan po nazivima »*illustris*« i
»*clarus*« pripadao je svakako splitskom tadanjem patricijatu. Po onomu
conquestu nije živio po onodobnom feudalnom običaju samo od naturalne
rente sa baštinjenih dobara, nego su se on, a što je upadnije i njegova žena,
bavili i drugim načinima sticanja dobara. Ovdje može da dođe u obzir samo
brodarstvo i trgovina po moru. Za to govori i činjenica, da fundatori po-
svećuju crkvu na čast sv. Nikole, već tada posebnog zaštitnika mornara.

⁴ Rački, *Documenta*, Zagreb 1877, 127.